

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/30/89-93>

Zenfira Seyidova
Naxçıvan Dövlət Universiteti
turalmemmedov521@gmail.com

“CANLI MUZEY” KONSEPSİYASININ MAHİYYƏTİ

Xülasə

Muzeyşünaslıq ədəbiyyatında “canlı muzey” anlayışı müxtəlif mənalarda işlənir. Bu tədqiqatın məqsədi 'canlı muzey' anlayışının istifadələrini araşdırmaq və muzeyşünaslıq sahəsində terminologiya araşdırmalarına töhfə verməkdir. Tədqiqatda “canlı muzey” anlayışına yanaşmalar sənəd təhlili üsulu ilə araşdırılıb.

Bu məqalədə 'canlı muzey' anlayışının necə işləndiyi əvvəlcə tək-tək araşdırılır daha sonra isə nəticə hissədə kollektiv qiymətləndirmə aparılıb. Bütün bu tədqiqatların canlı muzey anlayışından hansı mənada istifadə etdiyini qiymətləndirdikdə belə qənaətə gəlik ki, onların canlı muzey anlayışına yanaşmalarını iki əsas qrupa bölmək olar: “muzey növləri ilə bağlı” və “muzey ünsiyyət üsulları ilə bağlı”. Muzeyşünaslıq ədəbiyyatında canlı muzey anlayışından müxtəlif mənalarda istifadə olunduğu görünür. Bu, canlı muzeyin nə olduğu ilə bağlı çəşqınlığa səbəb ola bilər. Bu işin məqsədi müasir muzeyşünaslıq tədqiqatlarında 'canlı muzey' anlayışının istifadəsini araşdırmaqdır.

Açar sözlər: *canlı muzey, muzeyşünaslıq, obyekt, arxeologiya, ekomuzeylər*

Zenfira Seyidova
Nakhchivan State University
turalmemmedov521@gmail.com

The essence of the “Living Museum” concept

Abstract

In the museological literature, the concept of "living museum" is used in different ways. The purpose of this study is to explore the uses of the concept of 'living museum' and to contribute to terminology studies in the field of museology. In the study, the approaches to the concept of "living museum" were investigated by the method of document analysis. In this article, how the concept of 'living museum' is developed is investigated individually, and then a collective assessment is made in the final part.

When we evaluate the sense in which all these studies use the concept of a living museum, we conclude that their approaches to the concept of a living museum can be divided into two main groups: "related to museum types" and "related to museum communication methods". It seems that the concept of living museum is used in different senses in the museological literature. This can lead to confusion as to what a living museum is. The purpose of this work is to investigate the use of the concept of 'living museum' in contemporary museological studies.

Keywords: *living museum, museology, object, archeology, eco-museums*

Giriş

Bu gün muzeylərin əsas məsuliyyəti “obyekt” mərkəzli yanaşmadan “insan və cəmiyyət” mərkəzli yanaşmaya keçib. Muzeyşünaslıqda muzeylərin ictimai ölçüsü, cəmiyyətin maddi və qeyri-maddi mədəni irsə çıxış imkanları ilə bağlı məsələlər indi əhəmiyyət kəsb edir. Bu anlayış muzeyin fəaliyyəti ilə yanaşı obyekt mərkəzli sərgiləri ilə də mövcud olmasını və xəzinə/anbar deyil, emalatxana kimi fəaliyyət göstərməsini təmin edir; Bu, hətta cəlbədicə və maarifləndirici təcrübələr və şərhlər təqdim etməyi tələb edir. Bu anlayış çərçivəsində 'canlı muzey' muzeyşünaslığın ən mühüm anlayışlarından biri kimi əhəmiyyət qazanır.

1972-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təhsil, Elm və Mədəniyyət Təşkilatı (YUNESKO) tərəfindən hazırlanmış Mədəni və Təbii İrsin Qorunması Konvensiyası ilə canlı mədəniyyətlərin qorunmasına yanaşmanın qəbul edilməsi muzeyşünaslıq tədqiqatlarına da təsir etdi; Klassik muzeyşünaslıq anlayışında olduğu kimi, obyektləri binanın həddləri daxilində qapalı məkanlarda nümayiş etdirmək əvəzinə, muzey daxilində müxtəlif sərgi üslubları qəbul edilmişdir. Hudson (Hudson, 1998: 6) bildirir ki, o dövrdə bir çox insan üçün zooparkı və ya elm mərkəzini muzey kimi qəbul edib, bitki, balıq və ya heyvanı “obyekt” adlandırmaq məqbul fikir deyildi. Bu tərifdən də anlaşıldığı kimi, canlı bitki və heyvan növlərini ehtiva edən və ictimaiyyətə təqdim edən botanika və zooloji bağlar, arxeoloji, hətta təbii mühafizə olunan ərazilər muzey sayılır.

UNESCO tərəfindən irs sözünün əhatə dairəsinin genişləndirilməsi (UNESCO, 2003-2006) muzeyin tərifinə də təsir etdi. Nəqli kəsilməkdə olan dillər, şifahi irs, ənənəvi musiqi və ifa formaları, adət-ənənələr, mərasimlər, folklor, icma və qrupların qeyri-maddi və canlı irsi də mədəni irs anlayışına daxil edilmiş, daha sonra Seulda keçirilən ICOM-un 21-ci Baş Assambleyasında muzeyin tərifinin əhatə dairəsi aşağıdakı kimi genişləndirilmişdir: “Muzey cəmiyyətin və onun inkişafının xidmətində olan, ictimaiyyət üçün açıq olan, insanlara və onların yaşadıkları mühitə şahidlik edən maddi və qeyri-maddi materialları toplayan, muzeyin inkişafı ilə bağlı araşdırmalar aparan, elm, təhsil və həzz almaq üçün biliyi qoruyan, paylaşan və nümayiş etdirən qeyri-kommersiya məqsədli və davamlı fəaliyyət göstərən bir qurumdur. 2003-cü ildə Qeyri-Maddi Mədəni İrsin Qorunması üzrə YUNESKO Konvensiyasının imzalanmasından bəri, qeyri-maddi irsin əhəmiyyəti getdikcə artmış, buna görə də artıq muzeylər öz kolleksiyalarında və sərgilərində canlı mədəniyyətlərini təmsil etdikləri icmalarla işin və tərcümə işinin vacibliyini qavramağa başlamışdır. Bu səbəbdən “canlı muzey” anlayışı xüsusilə 2003-cü ildən sonra getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb etmişdir.

2. Canlı Muzeyin mənası və məqsədi.

Müxtəlif nəşrlərdə canlı muzeyin nə olduğu ilə bağlı müxtəlif araşdırmalar var. Çox vaxt xalq irsi və ya yerli mədəni irslə əlaqəli canlı muzeylər sosial tarixi və ənənəvi həyat tərzini təmsil etməyi hədəfləyir.

Beynəlxalq Muzeylər Şurası (2008) canlı muzeydən açıq səma altında muzeylə sinonim olaraq istifadə edərək bildirir ki, belə muzeylər öz kolleksiyalarını qapılardan kənarda/açıq havada nümayiş etdirən ayrıca muzey növü kimi fərqləndirilə bilər. Bütün bunlara isə açıq səma altında muzeylər, binalar muzeyi, təsərrüfat muzeyləri, canlı tarix muzeyləri və xalq muzeyləri misaldır (Sukmataji, 2010: 11).

Letsebe (Letsebe, 2012) muzey mühitini anlamlandırmağın ən təsirli yolunun canlı muzeylər olduğunu bildirir və canlı muzeylərin sənaye (məsələn, mədənçilik) muzeyləri, tarixi müharibə canlandırmaları və canlı aktyorların ifasında əl işləri sərgiləri (bəzən heyvanlarla) və digər bir çox kontekstdə və perspektivdə görünə biləcəyini bildirir.

ICOM-a bağlı Avropa Açıq Səma Muzeyləri açıq səma altında muzeyləri aşağıdakı kimi müəyyən edir: “struktur və funksional varlıqlar kimi məskunlaşma nümunələrini, yaşayış yerlərini, iqtisadiyyatı və texnologiyayı təsvir edən müxtəlif strukturların/qurumların açıq səma altında elmi kolleksiyaları” (AEOM, 2017).

AEOM (2017) görə, açıq hava muzeyləri bu gün çox müxtəlifdir. Hər bir muzey fərqlidir, bu, müəyyən bir bölgənin və ya ölkənin həyat tərzinin, adət-ənənələrinin, tikinti mədəniyyətinin və tarixinin açarıdır. Açıq hava muzeylərinin oxşarlıqları da mövcuddur. O, məlumatlandırmaq və təqdim etmək, üç ölçüdə və bir-bir miqyasda təqdim etmək və bir çox ziyarətçiye və müxtəlif hədəf qruplarına çatmaq qabiliyyətinə malikdir. Açıq səma altında muzeylərin əksəriyyəti köçürülmüş/dəyişdirilmiş bina və tikililərdən ibarətdir; Bununla belə, bəzi muzeylər binaları ilkin vəziyyətində də qiymətləndirə bilirlər.

3. Yaşayış muzeylərinin inkişafı və növləri.

Açıq səma altında muzeylər canlı muzeylərin ilk nümunələri hesab olunur. Bu muzeylərin əksəriyyətinin təsis məqsədləri, kolleksiyaları və sərgi məkanlarının dizaynı bir-birinə çox bənzəyir.

Açıq səma altında muzeylər, eyni dövrün milli incəsənət və tarix muzeylərinin sayının artması ilə olduğu kimi, yüksək sənət əsərlərinin nümayiş olunduğu yer kimi nəzərdə tutulmayıb.

Avropadakı ilk açıq hava muzeylərinin əksəriyyəti kənd binalarına və kənd mədəniyyətinə diqqət fokuslanmışdır. Lakin, 1909-cu ildən şəhər mədəniyyətinə diqqət yetirən muzeylər yaradılmağa başlandı. 1914-cü ildə Orhusda əsas qoyulmuş Danimarkanın Old Town (de Gamble by/The Old Town) muzeyi də buna misaldır (Rentzog, 2007). Zaman keçdikcə isə təxminən 1960-cı illərdən açıq səma altında muzeylər sənaye mədəniyyətinə doğru genişlənməyə başlamışdır. Məsələn, İngiltərədəki Ironbridge Gorge Muzeyləri Fondu tərəfindən idarə olunan Ironbridge Gorge Muzeyləri onlardan biridir. 1967-ci ildə Britaniya sənayesinin doğulduğu yer olaraq təyin edilmiş və UNESCO-nun Dünya İrs Siyahısına daxil edilmiş muzey icması 10 muzey və 35 tarixi məkandan ibarətdir. Bu muzey Sənaye İnqilabının qalıqlarını qorumaq və şərh etmək məqsədi daşıyır.

Avropada çoxlu “açıq səma altında arxeoloji muzeylər” var. Paardekooper (Paardekooper, 2012: 45) açıq səma altında arxeoloji muzeylərdə təcrübənin və eksperimental arxeologiyanın əhəmiyyətini vurğulayaraq muzeyin ziyarətçiləri ilə elm arasında körpü yaratdığını, elmlə fəal əlaqədə olan muzeyin real canlı muzey olduğunu və bir çox canlı keçmiş təmsil etdiyini bildirir. (Paardekooper, 2012: 62).

Canlı Tarix Muzeyləri canlı muzey anlayışı ilə ən çox əlaqəli muzey növlərindən biridir. Avropa ölkələrində açıq səma altında muzeylərdə o dövrün geyimlərini geyinən aktyorların keçmiş xatirələri əks etdirməsi təcrübəsi Amerikada daha da inkişaf etdirilərək yeni tipli muzeyin yaranmasına səbəb oldu. Bu muzeylər “Canlı Tarix Muzeyləri” adlanır.

Tarixi ərazilərin qorunub saxlanılmasında və yenilənməsində bir nəzəriyyə və metod kimi görülən canlı muzey anlayışı ilə də ekomuzeylər bağlıdır. 1960-cı illərdən sonra inkişaf edən cəmiyyət mərkəzli yeni muzeyşünaslıq yanaşması və mədəniyyətşünaslığın təsiri ilə yeni bir muzey növü olaraq ortaya çıxan ecomuseum bir növ açıq səma altında muzey və canlı muzey kimi qəbul edilir. İrsin mühafizəsini ətraf mühitlə əlaqələndirmək üçün 1971-ci ildə Georges-Henri Rivière və Hugues de Varine tərəfindən Fransanın Ətraf Mühit Nazirliyi ilə birlikdə ecomuseum anlayışı təqdim edilmişdir. Rivyer bu termini on il ərzində üç dəfə yenidən müəyyənləşdirmişdir. Onun 1980-ci illərdən tərfi belədir: “Dövlət orqanı və yerli əhali tərəfindən birgə hazırlanmış, işlənmiş və idarə olunan alət... insanın və təbiətin ifadəsi... zamanın ifadəsi... məkanın təfsiri... laboratoriya ... mühafizə mərkəzi ... məktəb. Ecomuseum yunanca "oikos" kökündən gəlir, "ev" və ya "yaşayış sahəsi" deməkdir. Təbii, sosial və mədəni mühitin əksi olan ecomuseum bir növ açıq səma altında muzey hesab edilir. Lakin ənənəvi açıq səma altındakı muzeylərdən fərqlidir. Ekomuzeylərdə mədəniyyət və təbiət müvafiq ərazi və qaydada muzey ziyarətçiləri ilə paylaşılır. Bu cür açıq səma altındakı muzeylərin özlərini ekomuzey adlandırmağa üstünlük vermələrinin səbəbləri odur ki, bu muzeylərin daha müasir və demokratik olmaq istəyi və muzey forması kimi diqqət çəkməyin zəruriliyindən doğub. Ekomuzeydə “irs”, “iştirak” və “muzey” balanslaşdırılmış və bir-biri ilə əlaqəlidir. Ekomuzeylərin əsas hədəf auditoriyası ətraflarında yaşayan insanlardır. Ekomuzeylər müəyyən bir bölgədə təbiət, sənaye və mədəni ənənələr də daxil olmaqla müxtəlif irsi və yerli kimliyi qoruyub saxlamaq, yerli mənsubiyyət hissini inkişaf etdirmək və yerli iqtisadi inkişafı inkişaf etdirmək məqsədi daşıyır. Bu irsin idarə olunması və istismarı yerli əhalinin iştirakı ilə həyata keçirilir; etnik qruplara diqqət yetirilir və bu qruplar bütün regionun davamlı inkişafı üçün dəstəklənir. Pan, He və Şi (Pan, He, Şi 2012: 99) canlı muzeyin üç xüsusiyyətini vurğulayır: ənənəvi memarlıq mədəniyyətinin məkan elementinin orijinallığının qorunması, ənənəvi memarlıq mədəniyyətinin identikliyi və irsi, ictimaiyyətin iştirakı və ziyarətçilərlə qarşılıqlı əlaqə. Onlar, canlı muzey anlayışını iki cür müəyyənləşdirirlər: Muzeylər baxımından ekomuzey aktiv və dinamik bir muzey kimi görünür. Ekomuzey kolleksiyaları binanın divarlarına sığdırmaq əvəzinə, onları əhatə dairəsinə və məzmununa görə genişləndirmək imkanı təqdim edir. Ekomuzey kolleksiyaları təkcə maddi irs deyil, həm də ənənəvi ənənələrin ötürülə biləcəyi qeyri-maddi mədəni irsdir. Ekspozatlar yerli mühitdə dinamik şəkildə saxlanılır, zaman və məkan statik və dinamik şəkildə məharətlə bir araya gətirilir.

Digər tərəfdən, turistlərin səfərlərinin keyfiyyətini artırmaq üçün yerli sakinlərin həyat tərzini və ritmini orijinal şəkildə qorumağa çalışır, onlar ziyarətçilər üçün “iştirak” və “təcrübə” mühiti yaratmaqla daha dərin mənə daşıyır. Ekomuzeylər yerli icmaların inkişafında və onların ehtiyaclarının ifadə olunmasında mühüm rol oynayır

Nəticə

Muzeyşünaslıq terminologiyasında fərqli istifadələri olan anlayışlardan biri də “canlı muzey”dir. Ümumilikdə açıq hava muzeyləri ilə sinonim kimi istifadə edilən “canlı muzeylər” xalq irsi və ya yerli mədəni irslə bağlı kolleksiyalarını açıq havada nümayiş etdirən və ictimai tarixi və ənənəvi həyat tərzini təmsil etməyi hədəfləyən muzeylərdir. 'Canlı muzey' anlayışı Skansen Açıq Hava Muzeyindən başlayaraq xalq muzeyləri, təsərrüfat muzeyləri, canlı tarix muzeyləri, ekomuzeylər və botanika bağları kimi müxtəlif muzey növləri üçün istifadə edilmişdir.

Cəmiyyət mərkəzli muzeyşünaslıq yanaşmasının qurulmasından sonra muzeylərdə ünsiyyət araşdırmaları əhəmiyyət qazandı və canlı muzeylərdə istifadə edilən ünsiyyət və şərh araşdırmaları bütün digər muzey növlərində görülməyə başladı. Xüsusilə 1990-cı illərdən başlayaraq muzeylərdə təhsil şöbələri geniş yayılmış və müxtəlif auditoriya qrupları üçün interaktiv emalatxanalar, dram təcrübələri və s. Bu, həm də tədqiqatların geniş yayılmasına səbəb oldu. 2000-ci illərdən sonra “insan və cəmiyyət mərkəzli anlayış” bütün muzeylər üçün əsas zərurət halına gəldi. Muzeylərin öz tamaşaçıları ilə ünsiyyətində şəxsiyyətlərarası ünsiyyət; şəxsi seçim, fərdi öyrənmə təcrübəsi və bütövlükdə seçilmiş maraqlar vacib hala gəldi. İndi başa düşülür ki, fərdlər xüsusi ehtiyaclarına görə qruplara bölünməli və onların maraq və ehtiyaclarına uyğun olaraq şəxsiyyətlərarası ünsiyyət üsullarından istifadə edilməlidir; Passiv auditoriya anlayışı aktiv auditoriya ilə əvəz olundu. Aktiv auditoriya konsepsiyasının inkişafı ilə kütləvi ünsiyyət şəxsiyyətlərarası ünsiyyətlə əvəz olundu. İndiki mənası ilə muzeylər cəmiyyətin təhsil və mədəni inkişafına xidmət etmək üçün maddi və qeyri-maddi əşyaları toplayıb sərgiləyir; Bu səbəbdən də tamaşaçıların muzeydə aktiv vaxt keçirmələri üçün həm sərgi texnologiyaları, həm də fəaliyyətləri ilə fərqli variantlar təklif edirlər. Xüsusilə texnologiyanın gətirdiyi imkanlarla bir çox yeni üsullar istifadə olunmağa başlayıb. Köşklərlə başlayan muzey texnologiyaları muzeylərdə iPad və smartfon proqramlarının tətbiqi ilə daha da inkişaf edib. Bu gün muzeylər müxtəlif ünsiyyət üsullarından istifadə edərək muzey daxilində və xaricində öz tamaşaçıları ilə təmasda olan çox canlı və fəal məkanlar olmalıdır. Bu xüsusiyyətlər indi tək-cə canlı muzeylərdə deyil, bir çox muzey növlərində müşahidə olunur. “Canlı muzey” anlayışı öz kolleksiyalarını açıq havada nümayiş etdirən və sosial tarixi və ənənəvi həyat tərzini, təbii və mədəni irsi, maddi və mədəni irsi təmsil etmək məqsədi daşıyan “ictimai muzeylər”, “açıq səma altındakı muzeylər”, “ekomuzeylər” və s. qeyri-maddi irs üçün istifadə oluna bilər.

Ədəbiyyat

1. Hudson, K. (1998). Museum refuses to stand still. *Museum International*. № 50 (1), pp.43-50.
2. UNESCO. (2003-2006). Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Retrieved October, from <https://ich.unesco.org/doc/src/00009-TR-PDF.pdf>
3. Sukmataji. (2010). A Study on Sustainable Tourism Development in Batavia, Jakarta, Indonesia, living museum proceedings, Proceedings of Regional Conference on Tourism Research The State of the Art and its Sustainability, 11 p.
4. Letsebe, O.V. (2012). The Living Museum and Cultural Villages: Revival of Traditional Cultures in Botswana, ICME-ICOM Annual Meeting Commodifying Culture? Cultural Villages and Living Museums (Abstract Book) Namibia: ICME-ICOM.
5. AEOM. (2017). Definition, Retrieved February, from http://aeom.eu/en/?page_id=95,%20AEOM
6. AEOM. (2017). Open-Air Museums, Retrieved February, from http://aeom.eu/en/?page_id=58
7. Rentzog, S. (2007). Open air museums the history and future of a visionary idea, ALFHAM and Association of European Open Air Museums.

8. Paardekooper, R. (2012). The value of an archaeological open-air museum is in its use. Leiden: Sidestone Press. Retrieved July, from <https://tr.scribd.com/document/119270251/Paardekooper-2012-The-Value-of-an-Archaeological-Open-Air-Museum-is-in-Its-Use>, 45 p.
9. Pan, Y., He, L.L., Shi, Y. (2012). Practice of 'Living Museum' in the Traditional Architecture Culture Protection, 99 p.

Göndərilib: 26.10.2023

Qəbul edilib: 16.12.2023